

ΕΝΟΤΗΤΑ 2

Το
χατζιδακικό Τρίτο:
νεκρανάσταση,
άνθηση
και
παρακμή

*Αυτό που έχει καταφέρει ο Χατζιδάκις,
μέσα στην καρδιά της πιο συντηρητικής
και (γιατί να κρυβόμαστε;) πιο αντιπνευματικής
παράταξης, είναι ένα θαύμα. Το Τρίτο Πρόγραμμα,
ζωντανό, αναρχικό, ασεβέστατο, πληθωρικό,
ουσιαστικό, είναι η αποτελεσματικότερη βόμβα
που έχει μπει ποτέ στο σπίτι του κατεστημένου.*

Νίκος Δήμου

Ο ανυπάκουος δημόσιος υπάλληλος

«**Τ**ο Τρίτο Πρόγραμμα πρέπει να έχει τις πολιτιστικές ικανότητες ενός υπουργείου Πολιτισμού χωρίς πολιτική σκοπιμότητα» διακήρυξε ο Χατζιδάκις σε συνέντευξη Τύπου στις 25 Νοεμβρίου 1979.

Δεοντολογική δήλωση με πολλαπλές αναγνώσεις. Η πιο εύκολη είναι ότι καθρεφτίζει ευσεβείς πόθους. Ποτέ το Τρίτο δεν είχε τους πόρους, το εύρος των αρμοδιοτήτων, το ανθρώπινο δυναμικό, τον νομοθετικό βραχίονα, την εκτελεστική εξουσία και τη χωροταξική διασπορά του υπουργείου Πολιτισμού, απ' την πιο μικρή αρχαιολογική ανασκαφή έως τη διοργάνωση εμβληματικών εκδηλώσεων εντός και εκτός Ελλάδας.

Η πιο δύσκολη ανάγνωση είναι ότι σερβίρει ένα γλυκόπικρο κοκτέιλ υπερηφάνειας και απογοήτευσης για το έργο του Τρίτου. Ο καπετάνιος αποτιμά θετικά το καβαφικό ωραίο ταξίδι, ανυπάκουος δημόσιος υπάλληλος, κουρασμένος απ' τις κακουχίες, υπαιτισσόμενος τις ανεξερεύνητες ακτές που ο ίδιος και το πλήρωμα δεν θα προσεγγίσουν ποτέ.

Κυρίως δύο είναι οι θέσεις από τις οποίες άσκησε πολιτιστική διαχείριση: Γενικός Διευθυντής της ΚΟΑ και Διευθυντής του Τρίτου Προγράμματος. Η περιπέτειά του στα πελάγη της δημόσιας διοίκησης ξεκίνησε τιμητικά, ως μέλος του Γνωμοδοτικού Συμβουλίου του ΕΟΤ. Έληξε εκρηκτικά, με την απόλυσή του από τη ραδιοφωνία. Ουδέποτε ανέλαβε ξανά δημόσιο πόστο.

Σκίτσο του γελοιογράφου και δημιουργού κόμικ Γιάννη Καλαϊτζή (1945-2016).

«Αυγή»,
Κυριακή 21 Σεπτεμβρίου 1980

Θέσεις Μάνου Χατζιδάκι	Χρονικό διάστημα	Παρατηρήσεις
Μέλος του Γνωμοδοτικού Συμβουλίου του ΕΟΤ	13 Νοεμβρίου 1974 - 5 Δεκεμβρίου 1979	Η θέση ήταν τιμητική και αμισθί. Το όργανο αυτό συμβούλευε για τις εκδηλώσεις του Φεστιβάλ Αθηνών, διοργανωτής του οποίου ήταν ο Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού (ΕΟΤ).
Σύμβουλος ΕΙΡΤ - Διευθυντής Μουσικών Προγραμμάτων (ραδιοφώνου και τηλεόρασης)	10 Ιανουαρίου 1975 - Μάρτιος 1975	Στην πραγματικότητα ο Χατζιδάκις δεν ασχολήθηκε ποτέ με την τηλεόραση, αν και ο απόηχος αυτής της θέσης τον ακολούθησε μέχρι το φθινόπωρο του 1975. Γρήγορα περιορίστηκε στη ραδιοφωνία και από την άνοιξη του 1977 αποκλειστικά στο Τρίτο.
Διευθυντής Προγράμματος Ραδιοφωνίας Υπεύθυνος για Εθνικό, Δεύτερο και Τρίτο (όχι για ραδιοσταθμό YENEA)	Μάρτιος 1975 - Μάρτιος 1977	Πρώτο του βήμα ήταν η αναβάθμιση του Τρίτου (τη Δευτέρα 1η Σεπτεμβρίου 1975 εξέπεμψε καινούργιο πρόγραμμα). Μετά δρομολόγησε αλλαγές στο Δεύτερο (την Κυριακή 5 Σεπτεμβρίου 1976 ξεκίνησε περιπετειωδώς και το χατζιδακικό Δεύτερο). Ελάχιστα ασχολήθηκε με το Εθνικό (Πρώτο) Πρόγραμμα.
Αναπληρωτής Γεν. Διευθυντής Εθνικής Λυρικής Σκηνής (ΕΛΣ)	Σεπτέμβριος 1975 - Νοέμβριος 1977	Προηγουμένως (από τις 21 Σεπτεμβρίου 1974) ήταν μέλος του ΔΣ της ΕΛΣ. Την περίοδο 1974-1980 Γενικός Διευθυντής της ΕΛΣ ήταν ο αρχιμουσικός Δημήτρης Χωραφάς.
Γενικός Διευθυντής Κρατικής Ορχήστρας Αθηνών (ΚΟΑ)	31 Μαρτίου 1976 - 25 Φεβρουαρίου 1982	Τυπικά η θέση ήταν περίπου... ισόβια: δεν προέβλεπε θητεία συγκεκριμένης διάρκειας, αλλά ο εκάστοτε Γενικός μπορούσε να την κατέχει μέχρι να συνταξιοδοτηθεί. Ο Πανελλήνιος Μουσικός Σύλλογος (ΠΜΣ) κήρυξε την πρώτη αντιχατζιδακική απεργία τον Οκτώβριο του 1977. Ακολούθησε ανηλεής πόλεμος φθοράς και από τις δύο πλευρές που κράτησε 4,5 χρόνια.
Διευθυντής Τρίτου Προγράμματος (ως ξεχωριστής Διεύθυνσης της ΕΡΤ)	Απρίλιος 1977 - 11 Μαρτίου 1982	Στις 17 Μαρτίου 1977 το ΔΣ της ΕΡΤ υπερψηφίζει νέο Οργανισμό Λειτουργίας, ο οποίος προβλέπει ότι το Τρίτο αποσυνδέεται από τη Διεύθυνση Προγράμματος Ραδιοφωνίας και γίνεται ξεχωριστή Διεύθυνση.

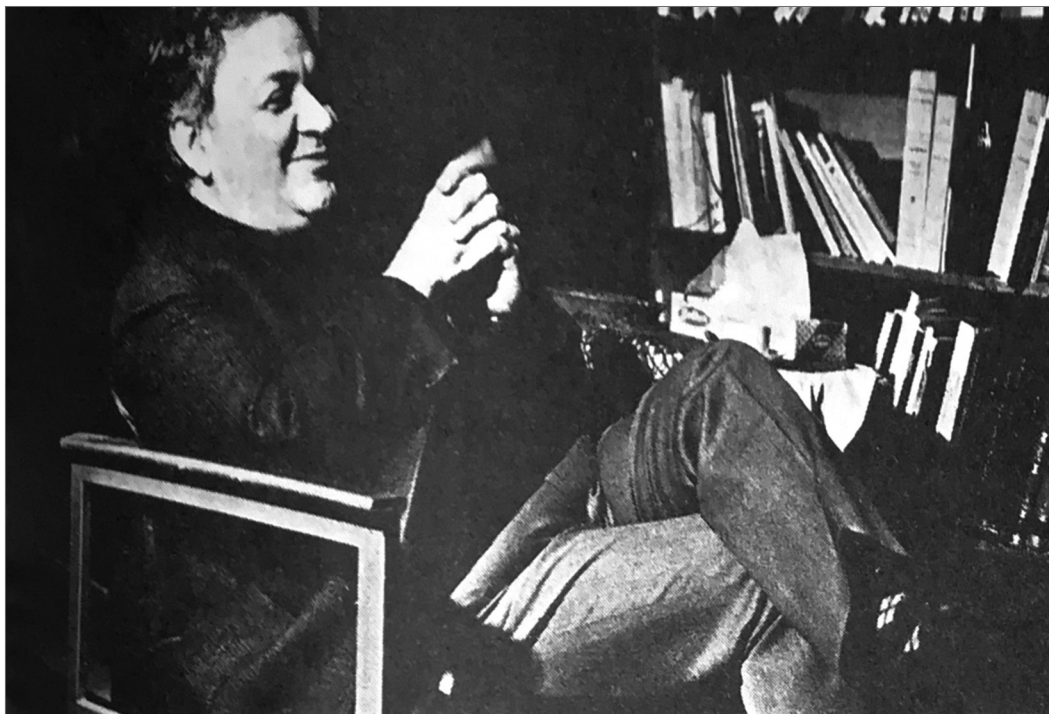
ΤΟ ΤΡΙΤΟ ΑΝΕΣΤΗ ΕΚ ΝΕΚΡΩΝ. Από το 1954 και για 21 χρόνια ήταν ένας ραδιοσταθμός σε κώμα ως προς τις σύγχρονες αναζητήσεις, μια δισκοθήκη «σοβαράς μουσικής» που εξέπεμπε πέντ' έξι ώρες κάθε απόγευμα μόνο σε τρεις πόλεις: Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Βόλο.

Ο Χατζιδάκις ανέβηκε τον Ιανουάριο του 1975 στο Ραδιομέγαρο. Το κτίριο, κάτι ανάμεσα σε «εργοστάσιο παραγωγής νάιλον, νοσοκομείο και μεγαλοβιομηχανία ζυμαρικών», όπως έγραψε ένας σχολιαστής, ήταν «του κουτιού», είχε εγκαινιαστεί απ' τη δικτατορία του Ιωαννίδη τον Ιανουάριο του 1974. Η πρόταση να αναλάβει Σύμβουλος του ΕΙΡΤ – Διευθυντής επί Μουσικών Θεμάτων Ραδιοφώνου και Τηλεοράσεως ήρθε από τον πρωθυπουργό Κωνσταντίνο Καραμανλή. Ο τότε Καλλιτεχνικός Διευθυντής του Ιδρύματος (η θέση καταργήθηκε αργότερα), ο σκηνοθέτης Αλέξης Σολομός (1918-2012), ρώτησε τον Μάνο τι θέλει κυρίως να κάνει. Εκείνος απάντησε ότι φιλοδοξεί να διευρύνει το ρεπερτόριο της Συμφωνικής Ορχήστρας της ραδιοφωνίας. Έξυπνα απέφυγε να γίνει... προϊστάμενος και του Σολομού.

«Γιατί δεν έγινα Γενικός Διευθυντής της ΕΡΤ»

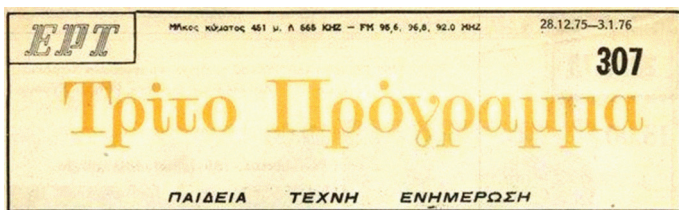
«Δεν έλαβα τη Γενική Διεύθυνση της ΕΡΤ όταν, ένα βράδυ, σε κάποιο τραπέζι, είδα τα μέλη της κυβέρνησης να έχουν απόψεις για την τηλεόραση και το ραδιόφωνο. Σκέφτηκα, τότε, ότι αν ήμουν Γενικός Διευθυντής δεν θα μ' άφηναν ούτε δέκα λεπτά ήσυχο. Κι αποφάσισα να μην ασχοληθώ. Αντίθετα, στο Τρίτο με άφησαν ήσυχο. Διότι ήταν το πλέον ανυπόληπτο πρόγραμμα – και μηδέν συμφέροντα».

Μάνος Χατζιδάκις, Μάιος 1980. Περιοδικό «Αντί», τ. 554, 24 Ιουνίου 1994

*Φωτογραφία:
περιοδικό
«Επίκαιρα», τ. 606,
13 Μαρτίου 1980*

Γρήγορα έσβησαν οι φιλοδοξίες του για μουσική αναδιάρθρωση του EIPT (EPT από τον Νοέμβριο του '75). Κατάλαβε ότι ή θα ταμπουρωθεί στο πιο αραχνιασμένο οχυρό της ραδιοφωνίας για να το αλλάξει ριζικά, με κίνδυνο να... πετύχει, ή θα γυρίσει σπίτι του.

Το σλόγκαν του χατζιδακικού Τρίτου ήταν «Παιδεία – Τέχνη – Ενημέρωση». Είναι «κλεμμένο», τέλος πάντων προσαρμοσμένο στα καθ' ημάς, απ' το ιστορικό τρίπτυχο της αποστολής (mission) του BBC όπως διατυπώνεται στο άρθρο 5 του Χάρτη της βρετανικής ραδιοτηλεόρασης: «*Η αποστολή του BBC είναι να δρα υπέρ του δημόσιου συμφέροντος και να υπηρετεί όλους τους ακροατές προσφέροντας αμερόληπτη, υψηλής ποιότητας και ξεχωριστή πνευματική/καλλιτεχνική παραγωγή και υπηρεσίες, που να ενημερώνουν, να μορφώνουν και να ψυχαγωγούν*». Κατά λέξη στα αγγλικά: «...services which inform, educate and entertain».

Μόνο η σειρά άλλαξε. Η παιδεία (educate, ως επιμόρφωση/εκλαΐκευση) ήρθε πρώτη, η τέχνη (entertain, ως ψυχαγωγία ποιότητας) δεύτερη και η ενημέρωση (inform) τρίτη.

Ιδανικό ραδιοφωνικό πρότυπο ήταν το BBC Third Programme που ιδρύθηκε το 1946. Με το βρετανικό Τρίτο Πρόγραμμα συνεργάζονταν αστέρες πρώτου μεγέθους όπως ο θεατρικός συγγραφέας Σάμιουελ Μπέκετ, ο ποιητής Ντίλαν Τόμας, ο φιλόσοφος και πολιτικός ακτιβιστής Μπέρτραντ Ράσελ, ο συνθέτης Μπέντζαμιν Μπρίτεν. Ήταν εργαστήριο πολιτισμού υπό την πατρωνία του βρετανικού κράτους, κι ας δεχόταν κριτική για σπατάλες πόρων και ελιτισμό.

Η «Ραδιοτηλεόραση» άρχισε να καλύπτει με περισσότερες σελίδες το νέο Τρίτο από το τεύχος 290 (31 Αυγούστου 1975). Αλλά πέρασαν δύομισι χρόνια μέχρι να καθιερώσει ένα 16σέλιδο ένθετο αποκλειστικά για το Τρίτο, πλούσιο σε ύλη και αποσπώμενο από την «καρδιά» του περιοδικού. Είχε δική του συντακτική ομάδα στην Αγία Παρασκευή και λογοδοτούσε στον Χατζιδάκι, ενώ η υπόλοιπη σύνταξη της «Ραδιοτηλεόρασης» στεγαζόταν στο κτίριο της οδού Μουρούζη στην Αθήνα.

Πρωτοκυκλοφόρησε στις 29 Απριλίου 1978. Βγήκαν 98 πλήρη 16σέλιδα, έως τις 10 Μαΐου 1980.

Αρχείο Νίκου Χριστοδούλου

Επανάσταση στα 95,6 MHz των FM

Δύο καινούργια προγράμματα έβγαλε στον αέρα το χατζιδακικό Τρίτο – πάντα μετ' εμποδίων λόγω κρίσεων. Ένα, το παρθενικό του, από τον Σεπτέμβριο του 1975 έως τον Δεκέμβριο του 1977. Κι άλλο ένα, το εμβληματικό του, αυτό για το οποίο έμεινε στην Ιστορία, από τον Δεκέμβριο του 1977 έως τον Μάιο του 1980. Μετά ο Χατζιδάκης έβαλε τον σταθμό στο ρελαντί και πάτησε γκάζι στη διοργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων.

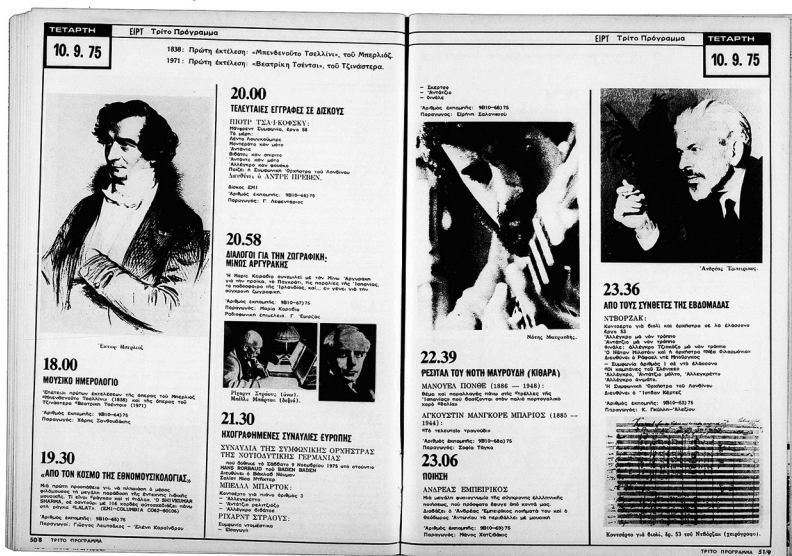
Ας ακτινογραφήσουμε δύο καθημερινές μέρες, μία από κάθε πρόγραμμα. Για την Αθήνα ο δέκτης γυρίζει (χειροκίνητα) στον πομπό FM της Πάρνηθας, στους 95,6. Για την υπόλοιπη Ελλάδα οι ακροατές του δεν πρέπει να είχαν παράπονο: στις αρχές του 1978 το αναμετέδιδαν συνολικά 17 πομποί, είχε σχεδόν πανελλαδική κάλυψη.

Τετάρτη 10 Σεπτεμβρίου 1975

Εξάωρη εκπομπή από τις 6 το απόγευμα ως τα μεσάνυχτα

Η κάπως φασόν ιδέα του Χατζιδάκι να προβάλλονται «ημερολογιακές καταγραφές» υλοποιήθηκε εν μέρει, γι' αυτό η μέρα ξεκινάει με δύο όπερες, πολύ διαφορετικές μεταξύ τους, μία του Γάλλου Εκτόρ Μπερλιόζ και μία του Αργεντινού Αλμπέρτο Τζινάστερα. Τις συνδέει ότι «σαν σήμερα» δόθηκαν οι παγκόσμια πρώτες εκτελέσεις τους. Παραγωγός ο συνθέτης Χάρης Ξανθουδάκης.

Ακολουθεί εκπομπή εθνομουσικολογίας με συμπαρασυαστές τον μουσικοκριτικό Γιώργο Λεωτσάκο και την Ελένη Καραϊνδρου, όχι πολύ γνωστή ακόμη ως συνθέτρια. Αντικείμενο η «έντεχνη ινδική μουσική»: «Τι είναι ράγκα και τι τάλα;».

«Ραδιοτηλέοραση», τ. 291, 7 Σεπτεμβρίου 1975
Πηγή: Βιβλιοθήκη της Βουλής

Μετά ο Γιώργος Λεφεντάριος παρουσιάζει έναν δίσκο με νέα ηχογράφηση της συμφωνίας «Μάνφρεντ» (από το ποίημα του λόρδου Μπάιρον) του Πιότρ Ιλίτς Τσαϊκόφσκι. Ακολουθεί συνέντευξη του Μίνου Αργυράκη στην ειδικευμένη στα εικαστικά δημοσιογράφο Μαρία Καραβία. Μιλάει «για την προίκα, το Παγκράτι, τις παραλίες της Ισπανίας, το ποδόσφαιρο της Ιρλανδίας και... εν γένει για τη σύγχρονη ζωγραφική».

Μεσολαβεί η μετάδοση μιας συναυλίας που δόθηκε σε στούντιο της Ομοσπονδιακής Γερμανίας με έργα Μπέλα Μπάρτοκ και Ρίχαρντ Στράους, για να έρθει η –σημαδιακή– ώρα μιας παραγωγής του ίδιου του Τρίτου: ρεσιτάλ κιθάρας του Νότη Μαυρουδή, ηχογραφημένο στα στούντιο του σταθμού. Παραγωγός η Σοφία Τάγκα, δηλαδή η Σοφία Μιχαλίτση (1936-2021).

Εκπλήσσει, ίσως, ο επόμενος παραγωγός: Μάνος Χατζιδάκις. Ο διευθυντής μπαίνει στο στούντιο και ετοιμάζει μια εκπομπή όπου ο συνθέτης Θόδωρος Αντωνίου «περιβάλλει μουσικά» την ηχογραφημένη φωνή του ήδη εκλιπόντος ποιητή Ανδρέα Εμπειρίκου.

Το εξάωρο κλείνει με έργα ενός απ' τους «συνθέτες της εβδομάδας», του Τσέχου Αντονίν Ντβόρζακ.

Για τον προσεκτικό ακροατή τα σημάδια της αλλαγής είναι φανερά. Ζωγραφική, ποίηση και μουσικές του κόσμου. Σύγχρονες ηχογραφήσεις. Πρωτότυπες συνθέσεις και εκτελέσεις έργων ειδικά για το Τρίτο Πρόγραμμα. Και μία συνέντευξη.

Όλα αυτά πλήθυναν και ευδοκίμησαν θαυμαστά στο δεύτερο «νέο πρόγραμμα».

Ιδού μία ενδεικτική μέρα και από αυτό.

Ο Χατζιδάκις έκανε συχνά εκπομπές, με ποικίλα θέματα, από εμβατήρια, τάνγκο και χασικλίδικα ρεμπέτικα μέχρι τα προσφιλή του κινηματογραφικά soundtracks ή μικρά πορτρέτα καλλιτεχνών, όπως του Θεοδωράκη ή εδώ του Ντόνοβαν. Δεν καταδεχόταν να εισπράττει επιπλέον αμοιβή για αυτές, όπως δικαιούνταν.

*«Ραδιοτηλεόραση»,
Κυριακή 6 Μαΐου 1979*

Δευτέρα 9 Απριλίου 1979

Δωδεκάωρη εκπομπή. 8 το πρωί μέχρι 12 το μεσημέρι και 5 το απόγευμα μέχρι λίγο μετά τα μεσάνυχτα

Η πιο οφθαλμοφανής αλλαγή είναι η καθιέρωση της πρωινής ζώνης για πρώτη φορά στην ιστορία του σταθμού.

Έναρξη με την εκπομπή «Προσφορά», μιάμιση ώρα αφυπνιστικής μουσικής, από Μότσαρτ και Ροσίνι μέχρι Σατί. Προσοχή, ένα καλαμπούρι περνάει κάτω απ' τα ραντάρ. Διαβάζουμε: «*Το έργο του Τζων Κέητζ "4'33"* θα μεταδοθεί εντελώς εξαιρετικά στις 07.55». Ως γνωστόν, το συγκεκριμένο έργο του Αμερικανού συνθέτη απαιτεί από έναν ή περισσότερους μουσικούς να μην παίξουν τίποτε απολύτως επί τέσσερα λεπτά και 33 δευτερόλεπτα. Οι προγραμματιστές βάφτισαν «έργο» τη... σιωπηλή συχνότητα λίγο πριν ξεκινήσει το πρόγραμμα.

Αμέσως μετά, «Εδώ Λιλιπούπολη» στις 9.30. Η εκπομπή στα καλύτερά της, είχε πιάσει ρυθμό, είχε βρει ισορροπίες. Δυστυχώς, δεν αναφέρονται τίτλος και υπόθεση του επεισοδίου.

Στις 9.45 ένα πεντάλεπτο με ποίηση του Τάκη Παπατσώνη, σε μουσική του Λιλιπουπολίτη Δημήτρη Μαραγκόπουλου. Ακολουθεί η ραδιοφωνική διασκευή που έκανε ο Γιώργος Παυριανός στο μυθιστόρημα «Τρίτο στεφάνι» του Κώστα Ταχτσή.

«Το ελληνικό τραγούδι στο Τρίτο» στη συνέχεια μετέδιδε δίσκους τους οποίους όχι μόνο υποδείκνυε αλλά συχνά χάριζε, από την προσωπική του συλλογή, ο Χατζιδάκις στον Γιώργο Μητρόπουλο.

Άλλη μία Λιλιπουπολίτισσα, η Λένα Πλάτωνος, επενδύει μουσικά εκπομπή λόγου. Η ηθοποιός Άννα Κοκκίνου διαβάζει την «Αυτοβιογραφία» της Ζακυνθινής Ελισάβετ Μαρτινέγκου (1801-32).

Στις 11.05 ξεκινούν τα «Καθημερινά» με παρουσιάστη τον Άρη Δαβαράκη, ότι πιο κοντινό σε σημερινό πολιτιστικό μαγκαζίνο. Ο Δαβαράκης είχε άποψη, σχολίαζε ελεύθερα και πρότεινε βιβλία, ταινίες, συναυλίες κ.λπ. που του άρεσαν, με αποτέλεσμα να γκρινιάζουν οι μη προτεινόμενοι. Ο Χατζιδάκις έγραφε και του έστελνε «πολεμικά» σημειώματα προς ανάγνωση ή μαγνητοταινίες με τη φωνή του προς μετάδοση. Τα «Καθημερινά» ήταν από τις πρώτες εκπομπές που κόπηκαν στις αρχές του 1980, όταν το Τρίτο δέχτηκε απαντωτά χτυπήματα κάτω από τη ζώνη.

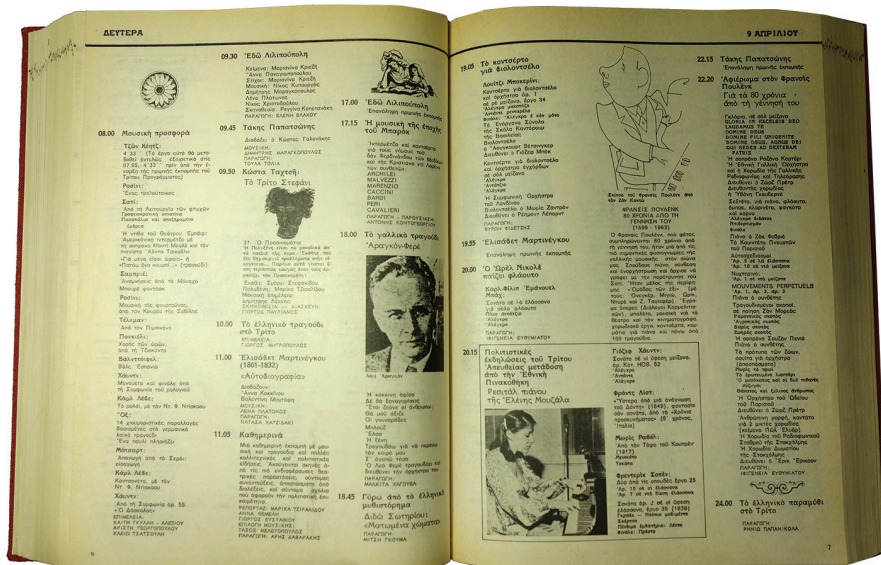
12.00 με 17.00 διάλειμμα. Κενό. Σιγή ασυρμάτου στη συχνότητα. Η 24ωρη μετάδοση καθιερώθηκε σταδιακά αργότερα, στα τέλη της δεκαετίας του '80.

Το νήμα ξαναπιάνει το απόγευμα η Λιλιπούπολη με επεισόδιο σε επανάληψη και μετά ο πολυπράγμων Αντώνης Κοντογεωργίου σε ρόλο παραγωγού κάνει εκπομπή για τη μουσική της εποχής του μπαρόκ.

Η συνθέτρια Μαλκίτα Χάγουελ μεταδίδει τραγούδια του Λεό Φερέ σε ποίηση Λουί Αραγκόν, ακολουθούν τα «Ματωμένα χώματα» της πεζογράφου Διδώς Σωτηρίου, ο μαέστρος (και) της Λιλιπούπολης Βύρων Φιδετζής παρουσιάζει ηχογραφήσεις έργων για βιολοντσέλο και επί 15 λεπτά ακούγονται έργα Μπαχ με τον Ελβετό φλαουτίστα Ορέλ Νικολέ.

20.15. Έρχεται η μεγάλη στιγμή της ημέρας. Ζωντανή μετάδοση από την Εθνική Πινακοθήκη. Είναι μια από τις ονομαστές πολιτιστικές εκδηλώσεις του Τρίτου, εν προκειμένω ρεσιτάλ με την πιανίστρια Ελένη Μουζάλα.

Το πρόγραμμα θα συνεχιστεί με αφιέρωμα στον Φρανσίσ Πουλένκ για τα 80 χρόνια από τη γέννησή του. Και θα προσγειωθεί βελούδινα λίγο μετά τα μεσάνυχτα μ' ένα ελληνικό παραδοσιακό παραμύθι από την υπέροχη φωνή της Ρηνιώς Παπανικόλα.

Δεκαεξασέλιδο ένθετο Τρίτου Προγράμματος, τ. 41. «Ραδιοτηλέοραση».

Πηγή: Αρχείο Νίκου Κυπουργού

Τον Μάρτιο του '77 ο Χατζιδάκις επέστρεψε στην Αγία Παρασκευή έπειτα από εξάμηνη αποχή από τα καθήκοντά του (δες «12+1 κρίσεις και συγκρούσεις»). Ζήτησε –και ο Καραμανλής του έκανε το χατίρι– να αποσπαστεί το Τρίτο από τη Διεύθυνση Ραδιοφωνίας, να γίνει «ανεξάρτητο».

Μαύρη ανεξαρτησία. Ιδρύθηκε μεν η Διεύθυνση Τρίτου Προγράμματος, αλλά τα οικονομικά της ορίζονταν 100% από τον προϋπολογισμό της ΕΡΤ και παρέμενε υφισταμένη της Γενικής Διεύθυνσης και του υφυπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως.

Αυξήθηκαν οι ώρες μετάδοσης, ανέβηκε ο πήχης των προσδοκιών και ο Χατζιδάκις χρειάστηκε συνεργάτες. Έκανε προσκλητήριο προσωπικοτήτων, εντός και εκτός συνόρων. Όπως έλεγε ένας απ' όσους «στρατολογήθηκαν», ο χαρισματικός διευθυντής χορωδίας και βαρύτονος Αντώνης Κοντογεωργίου (1945-2018), «ο Μάνος διάλεγε τα στελέχη του με τέσσερις προϋποθέσεις: νέος, μορφωμένος, ταλαντούχος και με λύσσα για δουλειά».

Τότε κατέφθασαν στο Τρίτο ο Κοντογεωργίου από το Μόναχο, ο Βύρων Φιδετζής από τη Βιέννη,

δεξιοτέχνης στο βιολοντσέλο και νέος μαέστρος, και η πολυπληθής ομάδα της Λιλιπούπολης.

Από την τελευταία, η Ρεγγίνα Καπετανάκη και η Ελένη Βλάχου έστησαν μια καθημερινή παιδική ζώνη που δεν μακροημέρευσε.

Στα στούντιο του πρώτου ορόφου του Ραδιομεγάρου σύχναζε πλέον πολύς κόσμος, περιστασιακά ή τακτικά. Αφήνοντας κατά μέρος τις ιδιότητες, ας μείνουμε σε μερικά ονόματα. Από τον Δημήτρη Πουλικάκο, τον Χρήστο Βακαλόπουλο, τον Άλκη Μπαλτά και τον Στέλιο Ράμφο μέχρι τη Δόμνα Σαμίου, τη Μιράντα Τερζοπούλου, τη Βίκυ Μαραγκοπούλου, τη Ζυράννα Ζατέλη και την Άλκη Ζέη. Από τον Τάσο Μπαντή, τον Βασίλη Παπαβασιλείου, τον Γιώργο Μανιώτη και τον Μιχάλη Γρηγορίου μέχρι τον Βαγγέλη Μπουντούνη, τον Γιώργο Αμαργιανάκη, τον Άρη Γαρουφαλή και τον Νικόλαο Κάλας.

Ο κατάλογος είναι τεράστιος. Εκατοντάδες πρόσωπα. Όχι 20-30 ημέτεροι. Και γκρεμίζει τον μύθο ότι μόνο η «αυλή του Χατζιδάκι» αλώνιζε στον σταθμό.

«Ο Μάνος υιοθετεί παρέες, τις μαζεύει τη μία μετά την άλλη»

Γ.Μ.: Ο Χριστοδουλάκης ο Γιώργος, ο σκηνοθέτης, ήταν συνδεδεμένος και με το underground το ελληνικό, με τον Πάνο τον Κουτρουμπούση. Στο Τρίτο κάνουνε μαζί μικρά θεατρικά, τα «ταχυδράματα». Συμμετέχει ο Πουλίκας, συγκατοικούν τότε ο Χριστοδουλάκης με τον Δημήτρη Πουλικάκο. Δηλαδή βρίσκονται παρέες. Όπως μια άλλη παρέα ήταν αυτή του Δημήτρη του Λέκκα, του Γιώργου του Χρονά, μαζεύονται στον περιφερειακό του Φιλοπάππου, ο Γιώργος Ευσταθίου, ο Γιώργος Παυριανός. Άλλη παρέα ήταν γύρω από τον Δαβαράκη και τον Τάσο Μελετόπουλο. Με έναν τρόπο έρχονται στο Τρίτο έτοιμες

Οι ηθοποιοί που παίρνουν μέρος στη ραδιοφωνική διασκευή του «Κοντά στις ράγες» της Άλκης Ζέη. Στη μέση (δρθιοι) διακρίνονται ή συγγραφέας, ο σκηνοθέτης Σταμάτης Φασουλής και ο Γιώργος Παπαδάκης που κάνει τη μουσική επίμελεια

«Ραδιοτηλέοραση», Παρασκευή 11 Μαΐου 1979

παρέες. Ο Μάνος κινεί τα νήματα, υιοθετεί παρέες, τις μαζεύει τη μία μετά την άλλη. Και τους δείχνει τον δρόμο. Αυτό που ζήσαμε όλοι εκεί μέσα –αλλά και οι ακροατές– εγώ το κουβαλάω πια σαν μια ιλουζιόν, μια ομαδική παραίσθηση στην οποία μας έβαλε η μπαγκέτα ενός πολύ ικανού ανθρώπου.

*Συνέντευξη με τον παραγωγό
Γιώργο Μητρόπουλο*

Ήθελε και κάποιον για δεξί του χέρι. Τον βρήκε στο πρόσωπο του Γιώργου Κουρουπού, με τον οποίο συνεργαζόταν από τη δεκαετία του '60, όταν ο νεαρός πιανίστας και μαθηματικός έπαιζε σε συναυλίες και ηχογραφήσεις του Χατζιδάκι, βοηθώντας τον στις ενορχηστρώσεις.

Ο Κουρουπός ζούσε στη Γαλλία από το 1968. Τον Σεπτέμβριο του 1977 γύρισε στην Ελλάδα και ανέλαβε Αναπληρωτής Διευθυντής του Τρίτου με δικαίωμα υπογραφής. Άφησε μια καριέρα με γερές σπουδές και ενώ έργα του παίζονταν στο περίφη-

Βλέμματα μουσικών. Ο Κουρουπός ανάμεσα στον βιολιστή Δημήτρη Βράσκο και την πιανίστρια Ελένη Αποστολάκη-Ταζάρτες σε συναυλία του Τρίτου.

«Ραδιοτηλεόραση», Τετάρτη 12 Απριλίου 1979

μο –τότε και τώρα– Φεστιβάλ της Αβινιόν. Διέθετε εμπειρία πολιτιστικής διαχείρισης, καθώς απ' το '72 ως το '76 ήταν μουσικός υπεύθυνος στο Maison des Arts et de la Culture στο Κρετέιγ, έξω από το Παρίσι. Είναι ένα από τα ξακουστά πολιτιστικά κέντρα που διέσπειρε στη γαλλική επικράτεια ο τροτσκιστής στα νιάτα του Αντρέ Μαλρό (1901-76) ως υπουργός Πολιτισμού στην κυβέρνηση του στρατηγού Ντε Γκολ.

Ισορροπιστής άνθρωπος, ο Κουρουπός έσωσε όσο μπορούσε καταστάσεις στο Τρίτο συγκρατώντας τον ανίθυμο Μάνο, παζαρεύοντας με τη Γενική Διεύθυνση, λειαινώντας αντιθέσεις μεταξύ συνεργατών και διεκπεραιώνοντας τη χαρτούρα της γραφειοκρατίας.

Γιατί όμως επέστρεψε;

«Νομίζαμε ότι η Ελλάδα θα γινόταν ένας τόπος ευρωπαϊκός όπως οι υπόλοιποι»

Γ.Κ: Πάντα μου στεκόταν ο Μάνος. Ένας πρώτος παράγοντας για την επιστροφή μου ήταν ότι θεωρούσα πραγματική μου υποχρέωση να τον βοηθήσω κι εγώ. Ένας δεύτερος παράγοντας ήταν ότι όλοι οι αριστεροί και αριστερίζοντες την πατήσαμε εκείνη την εποχή. Γιατί νομίζαμε ότι η Μεταπολίτευση είναι η μεγίστη αλλαγή της Ελλάδος, ότι τελικά η Ελλάδα θα γινόταν ένας τόπος ευρωπαϊκός όπως οι υπόλοιποι. Φρούδες ελπίδες, βλέπε το σήμερα... Και ένας τρίτος παράγοντας είναι η οικογένεια, δηλαδή ότι εγώ είχα την κόρη μου ενός έτους, δεν μου άρεσε καθόλου να τη γυρίζω σε παιδικούς σταθμούς γαλλικούς και να πρέπει να την παίρνουμε το βράδυ στις 5 ή στις 6, γιατί και η γυναίκα μου δούλευε. Από ένα σημείο και πέρα μας έτρωγε λιγάκι, άντε να γυρίσουμε, αναγεννάται η Ελλάδα κι εμείς καθόμαστε εδώ.

Συνέντευξη με τον συνθέτη Γιώργο Κουρουπό

Μια καινοτομία του Χατζιδάκι ήταν ότι έβγαλε στον αέρα τις φωνές των παραγωγών, δημιουργώντας οικειότητα με τους ακροατές. Μέχρι το '75 ο κανόνας στο Τρίτο ήταν οι παραγωγοί να διαλέγουν δίσκους και οι πρόζες, απλή αναγγελία έργων, να διαβάζονται από τους επαγγελματίες εκφωνητές.

Απάλλαξε επίσης τους συνεργάτες του από την υποχρέωση να χτυπάνε κάρτα. Οι άλλοι υπάλληλοι στραβομουτσούνιασαν, κατήγγειλαν «προνομιακή μεταχείριση». Με δεδομένα τον ενθουσιασμό και τα άστατα ωράρια του διευθυντή, πολλά στελέχη του Τρίτου επέδειξαν φανατισμό νεοφώτιστου. Φιλοτιμήθηκαν και, χωρίς να το πολυκαταλάβουν, βρέθηκαν να δουλεύουν απ' το πρωί ως το βράδυ.

Λάνσαρε και νέο σήμα σταθμού. Ήταν μια προϋπάρχουσα δική του μουσική φράση απ' το υπέροχο σάουντρακ του αφελώς τουριστικού γερμανικού ντοκιμαντέρ «Ελλάς η χώρα των ονείρων». Η οργανική σύνθεση που την περιλαμβάνει στο soundtrack έχει τίτλο «Μια πέτρα αθάνατη».

Επανηχογραφήθηκε και μεταδόθηκε πρώτη φορά την Κυριακή 18 Δεκεμβρίου 1977 και τελευταία την

Η «εταιρεία» παχύδερμο στον βάλτο, το Τρίτο πουλάκι στην πλάτη της. Γελοιογραφία του Γιάννη Ιωάννου (1944-2019).

«Βήμα», Πέμπτη 15 Μαρτίου 1979

Πέμπτη 1η Μαΐου 1980. Πριν και μετά, στο Τρίτο ακουγόταν ο πασίγνωστος «τσοπανάκος».

Η γυναικεία φωνή που εκφωνούσε τις λέξεις «Τρί-το Πρόγραμμα» τονίζοντας χαριτωμένα, σχεδόν τραγουδώντας, την πρώτη συλλαβή, ανήκε στη μουσικό και ραδιοφωνική παραγωγό Μαλκίτα Χάγουελ (1948–2012).

Χορωδία-όχημα για θαυμαστά ταξίδια

Η πρωτοβουλία του όμως που δικαιώθηκε εντυπωσιακά σε βάθος χρόνου ήταν η ίδρυση της Χορωδίας του Τρίτου.

Φθινόπωρο του 1975 έγιναν οι πρώτες βολιδοσκοπήσεις, με προοπτική να αναλάβει τη διεύθυνση είτε η Έλλη Νικολαΐδου (1914-94) είτε ο Γιάννης Μάντακας (1934-98). Αυτό ξίνιζε στον Χατζιδάκι. Την πρώτη την θεωρούσε παλαιάς κοπής, αν και του είχε διευθύνει υπέροχα τα χορωδιακά μέρη στον «Μεγάλο Ερωτικό», ο δεύτερος δεν έλεγε να εγκαταλείψει τη γενέτειρά του τη Θεσσαλονίκη.

Την άνοιξη του '77 έκανε την κίνηση ματ. Ο συνθέτης Γιώργος Σισιλιάνος (1920-2005) του είχε μιλήσει για έναν ταλαντούχο νέο που διηύθυνε χορωδίες χριστιανικών σωματείων της Θεσσαλονίκης και τελείωνε με υποτροφία τις σπουδές του στη Μουσική Ακαδημία του Μονάχου – τραγούδι και διεύθυνση χορωδίας. Αλλά... δεν θυμόταν πώς τον λένε, μόνο ότι ήταν «γύρω στα 30». Ο Χατζιδάκις απευθύνθηκε στους Βορειοελλαδίτες μουσικούς αυτής περίπου της ηλικίας. Η πιανίστρια Δόμνα Ευνουχίδου του είπε: «Τον ξέρω, λέγεται Αντώνης Κοντογεωργίου».

Στο ταπεινό φοιτητικό νοικοκυριό του στη Βαυαρία ο Κοντογεωργίου ζούσε με τη σύζυγό του, τη Γιαπωνέζα υψίφωνο Μίσα Ικέουτσι, και την πρώτη τους κόρη μωρό. Δεν είχαν τηλέφωνο. Η Ευνουχίδου του έστειλε μια επιστολή –«Σε ψάχνει ο Χατζιδάκις για δουλειά, θα σου τηλεφωνήσει»– που παρέπεσε σε διπλανή πόρτα. Έτσι, όταν τον ειδοποίησαν για τη-

Από τις αρχές της δεκαετίας του '60 ο Κοντογεωργίου διηύθυνε στη Θεσσαλονίκη παιδικές –μόνο αγόρια– χορωδίες των Χριστιανικών Μαθητικών Ομάδων (ΧΜΟ), συνδεδεμένων με τα κατηχητικά των παραεκκλησιαστικών οργανώσεων όπως η Ζωή. Ήταν ήδη ικανότατος και, στον κύκλο του, σταρ. Εδώ περιχαρής έπειτα από συναυλία.

Φωτογραφία: Facebook/Antonis Kontogeorgiou

λεφωνικό ραντεβού σε άλλο χώρο με κάποιον από την Ελλάδα βγήκε απορημένος στον δρόμο μες στο κρύο. Περίμενε, η συσκευή κουδούνισε και τρόμαξε να καταλάβει ότι ο «Μάνος Χατζιδάκις» που τον καλούσε να αναλάβει την «*ίδρυση χορωδίας στη ραδιοφωνία*» δεν ήταν κάποιος φαρσέρ.

Η Χορωδία του Τρίτου συγκροτείται σε σώμα τέλη Σεπτεμβρίου του 1977. Έδωσαν εξετάσεις πάνω από 200 υποψήφιοι, προσελήφθησαν 17. Τρεις ανάμεσά τους έμελλε να ερμηνεύσουν τραγούδια της Λιλιπούπολης, όπως άλλωστε και ο μαέστρος. Η μέτζο Μαριέλλη Σφακιανάκη, η γυναικεία φωνή μεταξύ άλλων του «Πριγκιπικού βαλς» και της «Γόπας», ο υπάλληλος σε ξυλάδικο Φίλιππος Κουτλίδης που ερμήνευσε μαζί της την «Κυρία Φωτεινή» και ο στρατιωτικός γιατρός Γιώργος Βλατής που είπε τον «Καρσιλαμά του Γλυκόσαυρου» σε μουσική του Νίκου Χριστοδούλου.

Ξυλάδικο; Γιατρός; Ναι, οι χορωδοί τότε ήταν ερασιτέχνες, εξωτερικοί συνεργάτες με μπλοκάκι. Ιδιωτικοί υπάλληλοι, φοιτητές και φοιτήτριες, σπουδαστές ωδείων, τραπεζικοί, νοικοκυρές. Αλλά ικανοί για σύνθετες αποστολές – από θρησκευτικούς ύμνους μέχρι Ιάnnη Ξενάκη.

Ο Κοντογεωργίου αναδείχθηκε σε κομβική προσωπικότητα για τη χορωδιακή πράξη στην Ελλάδα. Δικαίως το Studio Έψιλον της ραδιοφωνίας φέρει το όνομά του από τον Νοέμβριο του 2018. Και η Χορωδία της ΕΡΤ, επαγγελματική πια, έγινε θεσμός έχοντας ερμηνεύσει πάνω από 900 έργα.

Ένα απ' τα πρώτα ήταν ο εθνικός ύμνος. Σε μελκάντο εκδοχή, όχι τόσο εμβληματική. Τον παρήγγειλε ο Μάνος Χατζιδάκις και τον έβαλε να κλείνει το πρόγραμμα κάθε βράδυ.

Πολιτιστικός γαλαξίας εκτός των τειχών

Μια γόνιμη πλευρά της «καφενειακής» ιδιοσυγκρασίας του Διευθυντή του Τρίτου είναι η συνάφεια στον δημόσιο χώρο. Κουβεντολόι, σχέδια επί σχεδίων, μαθητεία για τους μικρότερους, αναστοχασμός για τους μεγαλύτερους.

Οι εξωστρεφείς πολιτιστικές δραστηριότητες αποτελούσαν δομικό στοιχείο του χατζδακικού Τρίτου.

Η παρθενική εμφάνιση της Χορωδίας του Τρίτου. Αρχαίο θέατρο Άργους, καλοκαίρι 1978. Προηγήθηκε σχεδόν ένας χρόνος σκληρής δουλειάς: τρία απογεύματα την εβδομάδα πρόβες, μία φορά ηχογράφηση. Ακρόαση, παρατηρήσεις απ' τον μαέστρο και πάλι απ' την αρχή.

Αρχείο οικογένειας Φίλιππου Κουτλίδη

Εθνική Πινακοθήκη, Απρίλιος 1978

Αριστερά: Ο διευθυντής, δύο τεχνικοί και η μουσικολόγος Ροζάνα Λαδά παρακολουθούν τον ηχολήπτη Γιάννη Συγλέτο (με τα ακουστικά) στη διάρκεια απευθείας μετάδοσης. Προσέξτε το ραδιόφωνο με σηκωμένη την κεραία που έχει μπροστά του ο Συγλέτος για να ακούει τον «αέρα».

Αρχείο Γιάννη Συγλέτου

Δεξιά: Δόμνα Ευνουχίδου πιάνο, Πολύβιος Κοιρανίδης βιολί και Βύρων Φιδετζής βιολοντσέλο, στο τέλος συναυλίας. Στην πρώτη σειρά τους χειροκροτεί ο Χατζιδάκης.

Αρχείο Βύρωνα Φιδετζή

Την άνοιξη του 1979 τα κακά παιδιά της Λιλιπούπολης σατίρισαν το ραδιοφωνικό σπίτι τους για τις εκπομπές λογοτεχνίας αλλά κυρίως για τις μεταδόσεις συναυλιών. Οι αθεόφοβοι έφεραν σαν παράδειγμα τραγουδιού που... «κοιμίζει» τους ακροατές τον αριστουργηματικό «Γιαουρτοπόταμο» σε μουσική του Νίκου Κυπουργού.

«Τα μέρη: Μις Ταλέντο, Μόλτο Μις Ταλέντο, Χασμουράντο, Ροχαλητό Φορτίσιμο...»

Εκφωνήτρια: Και τώρα, αγαπητοί ακροατές, περνάμε με το θάρρος της γνώμης μας στο τέταρτο μέρος του 20ού Κύκλου της Συναυλίας των Χρωμάτων, έργο γνωστών και αγνώστων συνθετών. Το τέταρτο μέρος της συναυλίας περιλαμβάνει ένα άσπρο τραγούδι για ψιλή φωνή και άφθονο γιαούρτι. Τα μέρη: Μις Ταλέντο, Μόλτο Μις Ταλέντο, Χασμουράντο, Ροχαλητό Φορτίσιμο.

(ακούγεται το «Κύλα, Γιαουρτοπόταμε», ακολουθούν ροχαλητά)

Όφη Σόφη: Εμ... δυστυχώς, αγαπητοί ακροατές, η απευθείας μετάδοση της συναυλίας συνεχίζεται.

Εκφωνήτρια: Δυστυχώς, αγαπητοί ακροατές, η απευθείας μετάδοση της Συναυλίας των Χρωμάτων διακόπτεται... λόγω... (ξανά ροχαλητά)

Εκφωνήτρια: Η σημερινή εκδήλωση της «Ραδιοφωνικής Λιλιθήκης» μισοτελείωσε. Σας συνδέουμε λοιπόν και πάλι με τους ραδιοθαλάμους του Τρίτου Προγράμματος.

Λ97

Ο όρος «Ραδιοφωνική Λιλιθήκη» παραπέμπει σε δύο τινά. Στην Εθνική Πινακοθήκη και στην εκπομπή «Η ραδιοφωνική βιβλιοθήκη σας» που καθιέρωσε στη δεκαετία του '50 ο φιλόσοφος Ντίμης Αποστολόπουλος (1909-62) ως επικεφαλής του Τμήματος Πνευματικής Καλλιέργειας (sic) του ΕΙΡ. Ακούγεται εκπληκτικός ο τίτλος της εκδήλωσης:

ΑΝΩΓΕΙΑ 1980

ΜΟΥΣΙΚΕΣ ΓΙΟΡΤΕΣ

Αρχείο
Γ. Μητρόπουλου

«Συναυλία των Χρωμάτων». Μ' ένα παράλογο άλμα στον χρόνο, ανακαλεί συνειρμικά την Ορχήστρα των Χρωμάτων που ίδρυσε ο Χατζιδάκις το 1989.

Εκδηλώσεις και live μεταδόσεις έγιναν σε διάφορες πόλεις, όχι πάρα πολλές. Αθήνα και Αττική (Ηλιούπολη, Ύμηττος, Πειραιάς), Ηράκλειο, Κέρκυρα, Καβάλα, λίγο Θεσσαλονίκη, ακόμη πιο λίγο Πάτρα, Αγρίνιο και αλλού.

Τα καλοκαίρια το Τρίτο κατέβαινε στην Κρήτη. Θαυμαστή περιπέτεια. Ξεκίνησε το 1976 όταν μια παρέα Ηρακλειωτών (ο χημικός Γιώργος Δεληγιαννάκης, ο αρχιτέκτονας Γιάννης Περτσελάκης, ο εκπαιδευτικός Νίκος Κοπιδάκης κ.ά.) ίδρυσε το σωματείο Μουσική Ακαδημία Κρήτης. Και έβαλε, τιμητικά, επικεφαλής τον Χατζιδάκι.

Τον χειμώνα του '77 το Τρίτο οργάνωσε 14 συναυλίες στη Βασιλική του Αγίου Μάρκου στο Ηράκλειο. Με τα έσοδα αγοράστηκε ένα πανάκριβο πιάνο Steinway για τις εκδηλώσεις του σωματείου.

Και το 1978, αισίως, όλοι πήραν την ανηφοριά για τα 738 μέτρα πάνω απ' τη θάλασσα. Επί τέσσερα συνεχόμενα καλοκαίρια γίνονταν στα Ανώγεια οι «Μουσικές Γιορτές», συνδιοργάνωση του σταθμού, της Μουσικής Ακαδημίας Κρήτης και του Δήμου Ανωγείων. Δήμαρχος ήταν ο αρχοντάνθρωπος Γιώργος Κλάδος (1923-2017), μορφή της Αντίστασης κατά των Γερμανών.

Η πολιτιστική εξωστρέφεια του Τρίτου κορυφώθηκε με τα δύο φεστιβάλ «Μουσικός Αύγουστος», το 1980 και το 1981. Καλλιτεχνικά και ως προς την ανταπό-

Αύγουστος 1979 στο δημαρχείο Ανωγειών.
Η Λένα Πλάτωνος με γυαλιά ηλίου και δίπλα της,
πρώτος από δεξιά, ο Δημήτρης Μαραγκόπουλος.
Πηγή: «Ο καταστασιακός Χατζιδάκις» (εκδόσεις Yafka, 2009).
Φωτογραφία Κώστας Ελευθεράκης

κριση του κόσμου είχαν πολύ μεγάλη επιτυχία. Δι-
οργανωτικά είχαν δρόμο ακόμα. Οικονομικά ήταν
σκέτη καταστροφή. Ιδίως το '81, όταν ο προϋπολο-
γισμός (συμπαράγωγή Τρίτου – Δήμου Ηρακλείου)
προέβλεπε κόστος 4 εκατομμυρίων δραχμών και οι
υπερβάσεις έφεταν σαν το χαλάζι. Ο δήμαρχος της
πόλης Μανόλης Καρέλλης (1932-2014) γύρισε την
πλάτη στον Μάνο, ο οποίος σημειωτέον είχε βάλει,
φιλότιμα, και λεφτά από την τσέπη του ή, υπογείως,
από την τσέπη πλούσιων φίλων του.

Το διετές θαύμα έσβησε. Αφησε πίσω του ατμό-
σφαιρα πολύχρωμου πανηγυριού και θαυμάσιες εκ-
δηλώσεις, όπως οι συναυλίες του Αργεντινού συν-
θέτη Άστορ Πιατσόλα, του Ιταλού Νικόλα Πιοβάνι
και της Ανατολικογερμανίδας ηθοποιού και τραγου-
δίστριας Γκίζελα Μάι.

Ανάμεσά τους βρήκε χώρο και κοινό η πρώτη συ-
ναυλία με τραγούδια της Λιλιπούπολης.

Ο «Μουσικός Αύγουστος» κληροδότησε επίσης στο
Ηράκλειο το κομψό «Μικρό Κηποθέατρο», σε χώρο
που εντόπισαν (πιο σωστά: φαντάστηκαν) στα τείχη
ο σκηνογράφος Διονύσης Φωτόπουλος και ο Γιώρ-
γος Κουρουπός. Σήμερα λέγεται «Κηποθέατρο Μά-
νος Χατζιδάκις».

Ο Φωτόπουλος σχεδίασε κι έστησε στην πόλη
κάμποσα ενημερωτικά περίπτερα. Ο Αργυράκης τα
είδε ονειρικά και τα σκιστάρισε αλλιώς, εξηγώντας:
«...και μπήκε ο Μάνος στο περίπτερο. Και το περίπτε-
ρο μέσα στη θάλασσα...».

Αρχείο Γ. Μητρόπουλου

**ΜΟΥΣΙΚΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ '81
ΣΤΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟ**

Τον Σεπτέμβριο του 1981 καταγράφεται η τελευταία αναλαμπή των πολιτιστικών δράσεων του Τρίτου. Ήταν οι πρώτοι Αγώνες Τραγουδιού της Κέρκυρας. Παρά τις ψυχρές σχέσεις με τη διοίκηση της ΕΡΤ, μεταδόθηκαν από την τηλεόραση. Στάθηκαν εφαλτήριο για λίγους σημαντικούς νέους τραγουδοποιούς, όπως ο Βασίλης Νικολαΐδης, δεν αποκάλυψαν όμως τα δεκάδες πρόσωπα που ήλπιζε ο Μάνος ότι θα έβγαιναν στο φως.

Στους δεύτερους και τελευταίους Αγώνες της Κέρκυρας, ένα χρόνο μετά, ο δημόσιος υπάλληλος Εμμανουήλ Χατζιδάκης είχε γίνει ανάμνηση.

Τα «Σχόλια του Τρίτου»

Τον Δεκέμβριο του 1977, με την ορμή του νέου προγράμματος, ανακοινώθηκαν δύο πεντάλεπτες παρεμβάσεις του διευθυντή κάθε εβδομάδα: το «Καλλιτεχνικό σχόλιο του Τρίτου» (Τετάρτη, 20.55) και το «Πολιτικό σχόλιο του Τρίτου» (Παρασκευή, 20.55).

Αυτό περπάτησε κουτσά στραβά μέχρι τα τέλη Ιανουαρίου 1978, οπότε τα σχόλια εξαφανίστηκαν χωρίς... σχόλια.

Επανεμφανίστηκαν τέλη Απριλίου του 1978, άπαξ εβδομαδιαίως, συνήθως Κυριακή μεσημέρι. Μεταδίδονταν όποτε ο ίδιος είχε όρεξη («κέφι» κατά τη χα-

τζιδακική ορολογία) ή το επέβαλλε η επικαιρότητα.

Πολιτιστικά και πολιτικά η σημασία τους είναι τεράστια, ακόμη διαβάζονται, ακούγονται, αποτελούν σημείο αναφοράς. Εκείνη την εποχή στήνονταν χιλιάδες ακροατές μπροστά στους δέκτες, μερικοί τα απομαγνητοφωνούσαν και τα κυκλοφορούσαν χέρι με χέρι.

Στην εμβληματική δημόσια απεύθυνση του Χατζιδάκι κυριαρχούσαν ο ποιητικός λόγος, όχι πάντα διαυγής, η πολιτική ανάλυση, ενίοτε δαιμονικά εύστοχη όπως για τον φασισμό («Το πρόσωπο του τέρατος κι ο φόβος μήπως το συνηθίσουμε», 30 Ιουλίου 1978), και η πολεμική διάθεση απέναντι σε πρόσωπα ή σε θεσμούς όπως τα ωδεία και η «παραδημοσιογραφία».

Δεν διέγραφε όλα τα ωδεία της εποχής του αλλά την πλειονότητά τους, που κατά την άποψή του λειτούργουσε διεκπεραιωτικά. Ούτε ταύτιζε την παραδημοσιογραφία με το σύνολο της δημοσιογραφίας· γνώριζε ότι υπήρχαν (και) επαρκείς δημοσιογράφοι.

Το βιβλίο που κυκλοφόρησε το 1980 («Τα σχόλια του Τρίτου», εκδόσεις Εξάντας) περιλαμβάνει 36 σχόλια, μεταδόθηκαν όμως αρκετά περισσότερα. Περιμένουν υπομονετικά τον νεότερο ερευνητή που θα τα συγκεντρώσει, θα τα τεκμηριώσει και θα τα ξαναπαρουσιάσει.

ΤΡΙΤΟ

Αὐτό πού εἶναι πρωτοπορία

Ἡ πρωτοπορία στήν Τέχνη, εἶναι μιὰ ἔννοια πού ἐπίσης στόν τόπο μας ἔχει παρεξηγηθεῖ, κοινοπάθει καί τέλος, ἔχει περιέλθει σέ ἀνυποληψία.

Π.χ. στό θέατρο, πρωτοπορία ἔννοουν πολλές ομάδες ἡθοποιῶν, τόν ὁμαδικό αὐτοσχεδιασμό, -μιὰ μόνο ομάδα ξεχώρισε σέ ἐπαγγελματικώτερα ἐπίπεδα, τό "Ἐλεύθερο θέατρο", πού ὅμως στήν οὐσία του δέν ὑπῆρξε ποτέ ομάδα αὐτοσχεδιασμοῦ. Περισσότερο ἦταν ομάδα συλλογικῆς ἐργασίας, συγγραφῆς, σκηνοθεσίας, παιξίματος. Καί στό τέλος, νομίζω πῶς ἦδη βρίσκεται σέ ἀδιέξοδο, μ' ὅλο τό ἀναμφισβήτητο ταλέντο τους καί τήν τόσο ἐμπνευσμένη καί αωστή δουλειά τους.

Ἄλλες ομάδες πάλι ἔννοουν πρωτοπορία, τό νά παίζουν πρωτοποριακά ἔργα, ἀλλά μέ τόν πιό συμβατικό τρόπο. Ἡ προοδευτικά, μέ τήν μορφή τῆς προοδευτικότητας τοῦ '25.

Ἡ ἀνακάλυψη τοῦ Μπρέχτ στό θέατρο καί τοῦ Ἀισλέρ, τοῦ Ντεσσάου καί τοῦ Βάιλ στήν Μουσική, εἶναι μιὰ πολύ καθυστερημένη, σχεδόν ἐνταφιασμένη πρωτοπορία πού, δέσποσε στόν εὐρωπαϊκό μεσοπόλεμο, ἀλλά ἐντελῶς ἀχρηστέ γιά τούς καιρούς μας καί μάλιστα ἐν Ἑλλάδι.

Μιὰ πρωτοπορία πού προαναγγέλλε πτώση, παραμυθία, πού τ ἡ ν π ε ρ ι ε ῖ χ ε ἡ δ η. Καί τό στοιχεῖο τῆς ἐπανάστασης, ἦταν ἡ σ υ ν ε ῖ ῑ ῑ σ η - ἡ χρησιμοποίηση τοῦ συνειδητοῦ σ' αὐτήν τήν ἐν δυνάμει γνώση τοῦ θανάτου.

*Εἰσαγωγή ἀθησαύριστου
σχολίου τοῦ Χατζιδάκι γιά τήν
πρωτοπορία. Μεταδόθηκε τήν
Τετάρτη 28 Δεκεμβρίου 1977.*

*Ο ἴδιος θυμόταν λανθασμένα
ὅτι τα σχόλια ξεκίνησαν το '78*

*Πηγή: «Ραδιοτηλεόραση»,
τ. 431, 13 Μαΐου 1978*

Καραμανλής: «Βρείτε τον, θέλω να έρθει για καφέ»

Η φιλική σχέση του Χατζιδάκι με τον Κωνσταντίνο Καραμανλή ξεκίνησε το 1959. Ομοτράπεζοι στον Μαγεμένο Αυλό θυμούνται τον Μάνο να λέει ότι ο πρωθυπουργός άκουσε στο τέλος εκείνης της χρονιάς την μπάντα των ανακτόρων να παίζει το «Κάπου υπάρχει η αγάπη μου», πανελλήνιο σουξέ μετά τη βράβευσή του στον πρώτο Διαγωνισμό Ελαφρού Τραγουδιού του ΕΙΡ. Τις Κυριακές η μπάντα έβγαине στο Ζάππειο, στον Εθνικό Κήπο, στο προαύλιο της Βουλής. Ζήτησε να του βρουν τον συνθέτη και να τον καλέσουν για καφέ. Οι δυο άντρες είχαν τακτική επαφή και, μετά την απόσυρση του Καραμανλή στη δεξιά όχθη του Σηκουάνα, αλληλογραφία. Συναντιόνταν και κάποιες φορές που ο Χατζιδάκις ταξίδευε στο Παρίσι όσο ζούσε στην Αμερική (φθινόπωρο 1966 – Ιούλιος 1972).

Ο μουσικός ξεδίπλωνε στον πολιτικό τις ιδέες του για την αναβάθμιση των τεχνών στην Ελλάδα. Το 1974, στο name dropping για τις προσωπικότητες που θα στηρίζουν έμπρακτα την κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας, το όνομα του Χατζιδάκι ακούστηκε από τα πρώτα.

Οι πολιτιστικές εξισώσεις του Καραμανλή ήταν απλές.

Η πρώτη: αποκέντρωση ίσον μικρές Επίδουροι παντού. Εκδηλώσεις-μικρογραφία του Φεστιβάλ Αθηνών διοργανώνονταν τα καλοκαίρια, κυρίως σε κατά τόπους αρχαία θέατρα, να 'χουν να δουν κάτι ο ντόπιος, ο παραθεριστής, ο ξένος τουρίστας.

Η δεύτερη: διοίκηση πολιτιστικών φορέων ίσον ανάθεσή τους σε καλλιτέχνες και ανθρώπους του πνεύματος, πολιτικά φίλους του πρωθυπουργού. Ο Μινωτής στο Εθνικό, ο Χωραφάς στη Λυρική, ο Χατζιδάκις στην ΕΡΤ κ.λπ. Μεγάλο φιάσκο

ήταν ο διορισμός του Δημήτρη Χορν ως Γενικού Διευθυντή του ΕΙΡΤ (Αύγουστος – Νοέμβριος 1974). Ο κορυφαίος ηθοποιός ήξερε ότι δεν έκανε γι' αυτήν τη δουλειά και βίωσε με φρίκη την εμπειρία του σαν καταναγκαστικό έργο.

Η τρίτη: κρατική παρέμβαση ίσον οικοδόμηση ενός υδροκέφαλου «Πολιτιστικού Κέντρου Αθηνών». Θα τσιμεντωνόταν ασφυκτικά ο ελεύθερος χώρος ανάμεσα στο Κολωνάκι και το Παγκράτι: 115 στρέμματα απ' την οδό Ρηγίλλης μέχρι το Χίλτον. Δεν χτίστηκε λόγω αντιδράσεων, σχεδιαστικών αντιφάσεων και έλλειψης κονδυλίων.

Ο φιλοκυβερνητικός Τύπος εκθειάζει τη μακέτα του Πολιτιστικού Κέντρου Αθηνών. Αμήχανο κατάλοιπο του οράματος, χωρίς αδελφά κτίρια δίπλα του, στέκει σήμερα το Ωδείο Αθηνών στην οδό Ρηγίλλης, έργο του σπουδαίου αρχιτέκτονα Ιωάννη Δεσποτόπουλου (1903-92).

«Βραδυνή», Τρίτη 16 Οκτωβρίου 1979

Το «*Σαντρ ντε λα Κυλτϋρ*», όπως το αποκαλεί σε άπταιστα βλαχογαλλικά μια εφημερίδα, τριγυρνούσε στο μυαλό του Καραμανλή απ' τα τέλη της δεκαετίας του '50. Το 1979-80 ανακοίνωσε ότι άρχεται η υλοποίησή του.

Θα στριμώχνονταν όλα μαζί: Μουσική Ακαδημία πανεπιστημιακού επιπέδου, Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Εθνική Πινακοθήκη, Εθνική Γλυπτοθήκη, Εθνική Λυρική Σκηνή, Εθνική Βιβλιοθήκη, αίθουσες για θέατρο και χορό, Μέγαρο για τους Φίλους της Μουσικής (το οικόπεδο δίπλα στην αμερικανική πρεσβεία θα εγκαταλειπόταν), πάρκινγκ 1.000 θέσεων κι ένα Μουσείο για την Ιστορία της Ελληνικής Τέχνης. Η Λέσχη Αξιωματικών, το γνωστό Σαρόγλειο, θα κατεδαφίζόταν. Το Βυζαντινό Μουσείο θα μεταφερόταν αλλού. Το Πολεμικό Μουσείο θα γινόταν Κέντρο Πολιτιστικής Ενημέρωσης και Πολλαπλών Χρήσεων και έπεσε η ιδέα να αποκτήσει «*στέγη καπέλο*» (sic) για «*να σουλουπωθεί*».

Λόγω μοιραίας σύγκρουσης με την πραγματικότητα, τα σχέδια εγκαταλείφθηκαν.

Στη Λιλιπούπολη ακριβώς την ίδια εποχή, τον Δεκέμβριο του 1979, ο δήμαρχος έστησε το δικό του «Χαρχούδειο Πνευματικό Κέντρο». Ματσакόνιασε πρόχειρα μια παράγκα και ανακοίνωσε ότι παραδίδει μαθήματα «*Πώς να γίνετε δήμαρχος*». Ανταποκρίθηκαν δύο μαθητές: ο αφελής ποιητής Κουκουτούζ και ο ταλαίπωρος Παπαγάλος, τον οποίο έστειλε με το ζόρι η Πιπινέζα. Έκαναν σκασιαρχείο και για τιμωρία ο Χαρχούδας τους έβαλε να γράψουν έκθεση με θέμα «*Η αποταμίευση*». Επί τη ευκαιρία, τους εκφώνησε κατακέφαλα σχετική ομιλία.

«Χαρχούδειο Πνευματικόν Κέντρον».
Ααα...

Μπρίνης: Εδώ Λιλιπούπολη, εδώ Λιλιπούπολη. Σας μιλάει ο δημοσιογράφος Μπρίνης. Γεια σας,

παιδιά. Τι να σας πω και τι να σας πρωτοπώ για τα πνευματικά κέντρα που γίνανε στο κέντρο της Λιλιπούπολης. Θα 'γραφε ποίημα ο Κουκουτούζ για να τα εξυμνήσει. Αλλά δεν μπορεί σήμερα, είναι... είναι απασχολημένος. Να τος, να τος! Με το δημοσιογραφικό μου τηλεσκόπιο τον παρακολουθώ να προχωράει σταθερά προς το Χαρχούδειο Μέγαρο. Μα για πότε άλλαξε όψη η πολύπαθη παράγκα της Πλατείας Βροντοσανρίνας Γλυκερίνας; Χμ... Φαίνεται πως ο δήμαρχος Χαρχούδας κάρφωνε και κολλούσε όλη τη νύχτα ταμπέλες και ανακοινώσεις, που της μεταμορφώσανε την πρόσοψη.

Κουκουτούζ: Από την πόλη έρχομαι και στην κορφή κανέλα/ και για να φτάσω ως εδώ με τράβηξε η ταμπέλα. (διαβάζει:) «*Χαρχούδειο Πνευματικόν Κέντρον*». Ααα... Και από κάτω: «*Πώς να γίνετε δήμαρχος*». Ααα...

Μπρίνης: Σαν μαγνητισμένος προχωράει ο διανοούμενος Κουκουτούζ να μπει στη φωλιά της γνώσης! Είναι καθαρός, καλοχτενισμένος και φοράει μπλε ποδιά με κολλαριστό γιακαδάκι, λουστρίνια και άσπρα καλτσάκια μέχρι το γόνατο. Στο ένα του χέρι κρατάει τη σάκα και στο άλλο το ψωμοτύρι για το διάλειμμα.

Λ150

«*Ο Καραμανλής ενδεχομένως ούτε που γνώριζε πως ήμουν διευθυντής στο Τρίτο*», έλεγε καμιά φορά ο Χατζιδάκις. Αστεϊσμός ή συνειδητή υπερβολή. Μάλλον στο γραφείο του πρωθυπουργού στη Βουλή (ακόμη δεν είχε μεταφερθεί στο Μέγαρο Μαξίμου) το ραδιόφωνο δεν ήταν κολλημένο στο Τρίτο. Σίγουρα όμως ο υπερσυγκεντρωτικός εθνάρχης, τα μουσικά γούστα του οποίου ήταν ελαφρά, γνώριζε ποιον και πού είχε διορίσει.

Εξάλλου, ειδικά για τον Χατζιδάκι τα παράπονα έπεφταν βροχή από υπουργούς και στενούς συνεργάτες του.

«Είμαι δημοκράτης αστός, ουμανιστής και αναθεωρητής της Δεξιάς. Το βέβαιο είναι πως δε μ' αρέσουν ούτε τα δολάρια ούτε οι Σιβηρίες», δήλωσε, πολιτικά αυτοπροσδιοριζόμενος, ο συνθέτης στη δημοσιογράφο Σούλα Αλεξανδροπούλου («Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία», 10 Αυγούστου 1980). Δεν παρέλειπε να πιστώνει στην κυβέρνηση του φίλου του την ιστορική ευκαιρία που του δόθηκε για να οικοδομήσει το καλύτερο ραδιόφωνο στην Ελλάδα.

Όσο ναρκοθετημένη κι αν ήταν η πορεία της χατζιδακικής ραδιοφωνικής ταξιαρχίας, αυτά τα εύσημα –κακά τα ψέματα– ανήκουν πράγματι στον Καραμανλή. Κι ας μην υποψιαζόταν τι μελαδές θα έβαζε στο κεφάλι του όταν είπε «Μάνο, θα πας στην Αγία Παρασκευή». Γιατί ο «μεγάλος» μιλούσε σ' όλους στον ενικό. Και όλοι του μιλούσαν στον πληθυντικό.

Ο Καπετάν Χατζίδακας και η караβοτσακισμένη μασούνα

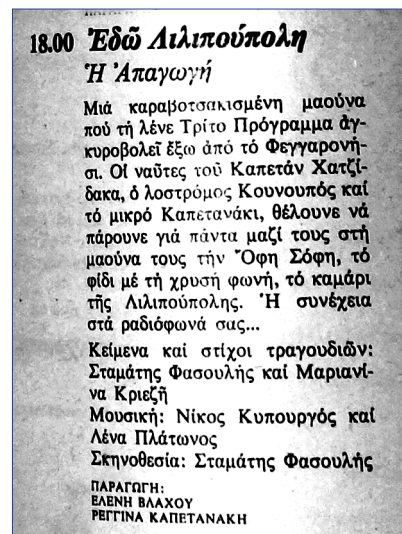
Ακόμη και στις πιο ζοφερές εποχές, όπως το φθινόπωρο του 1978, όταν ο Γενικός Διευθυντής της ΕΡΤ Κωνσταντίνος Χόνδρος λίγο έλειπε να πνίξει οικονομικά το Τρίτο, ο «καπετάν Χατζίδακας» διατηρούσε μαχόμενος την αισιοδοξία του.

Όλα δείχνουν ότι τότε για πρώτη φορά η Λιλιπούπολη σχολίασε ανοικτά τις επιθέσεις που δεχόταν ο σταθμός, με το επεισόδιο «Η απαγωγή», μη

εντοπισμένο ακόμη, σε σενάριο Σταμάτη Φασουλή και Μαριανίνας Κριεζή.

Ο τίτλος παραπέμπει σε πασίγνωστο τραγούδι του Μίκη Θεοδωράκη, αλλά ας μην επιτρέψουμε στο κουβάρι των συνειρμών να ξετυλιχτεί τόσο αυθαίρετα.

Είναι χαρακτηριστική η μαρτυρία –δεκαετίες αργότερα, σε διαδικτυακή συζήτηση– ενός ακροατή που έτυχε να το ακούσει: «Οι μισοί ναύτες έλαμναν μπροστά, οι άλλοι μισοί προς τα πίσω, το πλοίο έμενε στάσιμο. Και έβγαине ο Καπετάν Χατζίδακας, με ηθοποιό που μιμούνταν τη φωνή του συνθέτη, και έλεγε: “Ωγαία... Προχωγάμε...”».

«Ραδιοτηλεόραση»,
Κυριακή
3 Σεπτεμβρίου
1978